

La filosofia d'entreguerres: violència i redempció

Pompeu Casanovas
Institut de Dret i Tecnologia, UAB
pompeu.casanovas@uab.cat

En ocasió de l'Exposició organitzada per Jordi Rovira i Àngels Casanovas, *Imatges per al record. La Gran Guerra en postals (1914-1918)*

Fundació Antiga Caixa d'Estalvis de Sabadell
13 de Febrer del 2014

Resum: Aquesta conferència tracta concisament la reacció dels filòsofs i intel·lectuals europeus (alemanys, francesos i britànics) davant l'esclat de la 1a Guerra Mundial. L'impacte que tingué la contesa en la filosofia d'entreguerres no es pot minimitzar. L'abast del conflicte i l'experiència de la violència es va deixar sentir tant en la teoria de l'estat i del dret, com en la revifalla de l'espiritualisme i la teologia que es produí en les dues generacions de filòsofs que van tenir l'experiència de la guerra.

Abstract: This lecture deals concisely with the reaction of some European philosophers and intellectuals (German, French and British) at the outbreak of the 1st World War. The impact that the contest had on philosophy between the wars cannot be minimized. The scope of the conflict and the experience of violence was felt both in the theory of state and law, and in the revival of spiritualism and theology produced in two generations of philosophers who had the experience of war.

Mots clau: la Guerra Mundial, filosofia de la guerra, filosofia d'entreguerres, història intel·lectual, filosofia del dret, teoria de l'estat

Keywords: First World War, philosophy of war, philosophy between the wars, intellectual history, legal philosophy, state theory

1. Bona tarda a tothom, gràcies per haver vingut avui a escoltar aquesta reflexió sobre la filosofia d'entreguerres, després de la I Guerra Mundial. M'agradaria primer de tot agrair el treball de Jordi Rovira i d'Àngels Casanovas, comissaris d'aquesta exposició, que han tingut la gentilesa de convidar-me. He de destacar la intel·ligència amb què han sabut lligar les imatges *privades*, que arribaven a casa de cadascú en forma de postals, amb l'imaginari *col·lectiu* que es va anar configurant a partir d'elles i que va acabar conformant un paisatge que constituí el fons damunt del qual es van anar dipositant les esperances i contradiccions europees del segle XX. Veure aquestes imatges és

inquietant, i és d'aquesta inquietud, del desassossec que provoquen, sobre el que m'agradaria reflexionar avui amb vostès.

Penso que és una bona ocasió per a parlar sobre la violència, la pau, les crisis, i les causes que van dur a diverses generacions de pensadors i filòsofs a encastellar-se en el pensament, o bé a obrir-se a un discurs dolorós sobre els fets. Ningú dels qui hi van ser i sobrevisqueren pogué oblidar mai les massacres ni la irracionalitat de la guerra a la baioneta i, com saben, malgrat les bones intencions, aquest conflicte romangué irresolt i es va repetir primer a la Guerra Espanyola del 1936, i una mica més tard a la Segona Guerra Mundial. Enguany serà un any de celebracions. Per primer cop, però, la memòria històrica pot enriquir-se amb la participació de tothom, tal i com ha posat de manifest la recent crida del consorci anglès per anotar 1,5 milions de pàgines dels diaris personals de guerra, digitalitzats ja pels Arxius Nacionals.¹

Jo parlaré des de la teoria del dret i la filosofia política, perquè és una especialitat que conec més. M'arriscaré, però, a intentar no exposar les idees tal i com poden ser llegides a distància en qualsevol llibre de text, sinó a reconstruir l'humus, l'experiència des de la qual hom va partir per a proposar la teoria del dret i de l'estat que ha arribat fins a nosaltres i que, encara avui, constitueix el nostre marc de convivència. Així, al costat dels grans noms de la filosofia occidental del període, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein o Bertrand Russell, esmentaré noms menys coneguts i centrats en la teoria de l'estat i del dret, com Hans Kelsen i Carl Schmitt.

La conferència té la següent estructura: (i) algunes tesis inicials, (ii) la filosofia germànica i la guerra, (iii) l'experiència de la guerra, (iv) filosofia político-jurídica d'entreguerres, (v) violència i redempció.

2. Algunes tesis inicials

Partiré d'algunes tesis que exposaré ja d'entrada:

(i) Els filòsofs no són gent especial fora del comú, sinó que van reaccionar com tothom en els països bel·ligerants —primer amb fervor i entusiasme a l'agost del 1914, després amb distància i angoixa a mesura que es desenrotllava el conflicte, i finalment amb més o menys nacionalisme en la postguerra depenent del bàndol, del país i del seu posicionament en l'arc polític.

(ii) Però des d'un punt de vista més abstracte, la filosofia, el pensament, la cultura, no van ser els mateixos després de la guerra. Hi va haver un abans i un després. La pèrdua de la innocència va anar lligada a l'horror, però sobretot al descobriment que els fenòmens col·lectius que ningú podia dominar completament primaven sobre l'individu i les seves decisions: fou el descobriment que els fenòmens de la raó i la desraó, la

¹ El consorci està format per The National Archives, Imperial War Museums (IWM) i Zooniverse. "Volunteers who sign up to Operation War Diary will be assigned a segment of a unit war diary and asked to tag key details from the pages, such as names, places and events. The data inputted by volunteers will be collected and used to enrich The National Archives' catalogue descriptions for the unit war diaries, enabling family historians around the world to trace their army ancestors and providing academics and researchers with a better understanding of how the war was fought." <http://www.1914.org/news/operation-war-diary-first-world-war-unit-diaries-go-online-to-mark-centenary/>

racionalitat i la irracionalitat, depenien també de variables que emergien del grup, del col·lectiu, de la *massa* —per parlar amb Ortega i Elias Canetti²— la qual absorbia, determinava, arrossegava el subjecte individual per sobre d'ell i per sobre de les seves conviccions morals i polítiques. Aquest sentiment de fatalisme i especialment de *vulnerabilitat* fou especialment sentit pels representants de la filosofia liberal anglesa i nord-americana que havien estat el baluard de la moral i els valors individuals. I es va reblar amb l'esclat de la revolució bolxevic i el seu impacte en plena guerra al 1917.

(iii) Amb excepcions —com les de Bertrand Russell (1892-1970) i Romain Rolland (1866-1944)³— el pacifisme no només no era una opció, sinó que hi havia situacions desesperades de resistència en què *no podia* ser-ho, perquè l'alternativa era desaparèixer i morir.⁴ Cecil D. Burns (1879-1942), un conegut publicista de la Universitat de Glasgow, escrivia el 1915 a l'*International Journal of Ethics*:

“La no-resistència posaria en perill la llibertat política del grup, el desenvolupament propi de tot aquest ambient intangible que fa el que anomenem Anglaterra o França. És a dir n'hi ha prou amb l'evidència del passat per demostrar que la dominació política d'un grup que ha adoptat el principi de desnacionalitzar els grups més febles significaria, fins i tot al segle XX, que les institucions angleses serien abolides. Ho dic francament des del punt de vista de només una de les parts, perquè resulta que és la meua.”⁵

(iv) Però això no obstava per descobrir que el problema no era només la guerra, sinó la pau que la seguiria, perquè les tensions a l'interior del propi país, de la pròpia nació, reclamaven la presència d'un estat que tenia el monopoli de la violència (era l'únic que estava armat) i que podia reprimir així els seus propis conciutadans en benefici d'una minoria. El text que abans he citat de Cecil D. Burns continua de fet així:

“Quan la premsa crida "Anglaterra està en perill", la inaudible resposta es dona en la conversa de la majoria de la gent —‘El perill immediat és potser Alemanya, però més enllà fins i tot de la victòria hi ha el perill que els nostres propis militaristes destrueixin tot allò pel que lluitem'. Jo personalment he sentit aquesta resposta moltes vegades, però no ha estat publicada amb tanta freqüència com la crida a les armes. El que hem de defensar fa una diferència en la moralitat de l'acte de defensa: defensar el poder o la voluntat d'actuar de forma incorrecta està malament. [...]. Hi ha qüestions morals en joc en l'esfera política que de fet són evidents però on no tenim

² José Ortega i Gasset, *La rebelión de las masas* (1929-1937); Elias Canetti, *Masse und Macht* (1960). Els dos llibres tenen un sentit divers, que no cal detallar aquí.

³ Rolland va guanyar el premi Nobel de literatura el 1915 per *Jean Cristophe*, però també per la sèrie d'articles que publicà a partir del començament de la guerra, començant pel més conegut, *Au-dessus de la mêlée* (1914).

⁴ Hem de distingir: (i) pacifisme (aquells que advocaven per una solució negociada al conflicte abans o durant l'agressió e.g. Jean Jaurès); (ii) no-violència (aquells que generalitzaven les posicions i les radicalitzaven a un comportament més universal, e.g. Bertrand Russell, Romain Rolland, Stefan Zweig); (iii) resistència (aquells que advocaven per reaccionar un cop produïda l'agressió); (iv) no-resistència (situació de no acceptació de la reacció igual a l'emprada per l'adversari en l'escalada del conflicte).

⁵ C. Delisle Burns, *International Journal of Ethics*, Vol. 26, No. 1 (Oct., 1915), pp. 82-91 (p.82). “Perhaps even the present war will end. But the moral problems to which it has drawn attention will not be solved when peace breaks out. Indeed they will be more pressing and, although it is perhaps twenty years too early to think of peace, we may now see the problems shaping themselves. (...). Political liberty of the group, characteristic development and all that intangible atmosphere which makes what is called England or France would be imperilled by non-resistance. That is to say the evidence of the past is sufficient to show that the political domination of a group which has adopted the principle of denationalising weaker groups would, even in the twentieth century, mean that English institutions would be abolished. I put it frankly from the point of view of one side, because that side happens to be mine.” (p.82)

posada l'atenció perquè ara està desviada, no sense raó, als assumptes morals immediats de la guerra. *¿Què és exactament l'estat? ¿Com pot un govern fer-se càrrec de la responsabilitat dels actes realitzats pels seus ciutadans? ¿Per què els camperols del Tirol haurien de patir a causa dels actes comesos a Bèlgica pels brètols de Berlín per ordre dels seus superiors? ¿Qui és responsable quan el govern indueix als seus agents a la supressió de l'opinió en consciència o a l'assassinat de nens perquè l'estat està en perill? [èmfasi, PC]*"⁶

3. La filosofia germànica i la guerra

Seguim aquest fil que ens proporciona l'estat. Veurem que, d'alguna manera, aquesta era una conclusió a la qual arribaren també, per separat, tant pensadors del marxisme germànic (Ernst Bloch i Geog Luckács, e.g.) com bona part dels *normaliens* francesos de la Rue D'Ulm. Avui dia, un cop hem canviat de segle i hem viscut la II Gerra Mundial, la guerra freda que la va continuar i les guerres infraestats, ètniques i religioses actuals, tendim a donar per suposada una cosa així, però fou a la I Guerra Mundial quan es feu evident la *personalització* del Leviathan modern com a gegant armat (vid. Fig. 1). En les seves memòries, l'historiador Pierre Vilar (1906-2003) relata com es va produir per a tota una generació de joves francesos el redescobriment del poder de l'estat-nació, més enllà de l'onada patriòtica, de la mística del sagrat i de les abstraccions del col·lectiu:

"La 'societat hispostassada i transfigurada', capaç d'imposar-se a les consciències individuals, deixa de ser una abstracció quan es decreta una 'mobilització general'. Adquireix aleshores un cos concret, territorialment localitzat, jurídicament definit. 'El francès' que s'alça contra 'l'alemany', 'l'alemany' que s'alça contra 'el francès'. És una *formació social estructurada* la que s'imposa i obliga als individus, i estem tractant de trobar un nom adequat per a denominar-la. L'aparell capaç d'imposar-se a l'individu en té un: l'estat".⁷

⁶ C.D. Burns, *ibid.* p. 84. "When that press screams "England is in danger," the unheard reply comes in the conversation of the majority- "The immediate danger is perhaps Germany; but behind even success against her lies the danger from our own militarists of the destruction of everything we fight for." I personally have heard that reply many times, but it has not been published so frequently as the call to arms. What we are to defend makes a difference to the morality of the act of defence: to defend the power or the will to wrongdoing is wrong. [...] There are moral issues at stake in the political sphere which are indeed now obvious, but from which our attention is, not unreasonably, diverted to the immediate moral issues of warfare. What precisely is the state? How can any government take over the responsibility for acts performed by its citizens? Why should peasants from the Tyrol suffer because of acts committed by Berlin hooligans in Belgium at the command of their superior officer? Who is responsible when the government induces its agents to suppress conscientious opinion or murder children because the state is in danger?"

⁷ Pierre Vilar, *Pensar històricament*, edició de Rosa Congost, Ed.Crítica, Barcelona, 1997, p. 29.

Fig. 1. "Het Gekkenhuis" (1914) (El Manicomi), vinyeta del dibuixant gràfic holandès Louis Raemaekers. (Amsterdam Telegraaf). Font: <http://i.imgur.com/9yVBF.jpg>.

Aquí és on cal explicar les diferències, perquè l'estat no és el mateix per a la cultura positivista francesa de després de Napoleó, per a la cultura liberal britànica i per la cultura germànica de base autoritària. Comencem per aquesta darrera.

Sobretot a Alemanya els intel·lectuals i professors es van mobilitzar en bloc. Kurt Flasch ha fet el recompte d'uns tretze mil títols dedicats a la contesa.⁸ Fou una "mobilització de l'esperit" (*Geistige Mobilmachung*). Hi hagué una guerra de proclames. Romain Rolland aixecarà acta del foc encreuat.⁹ El 4 d'octubre de 1914, el reputat filòleg Ulrich von

⁸ Kurt Flasch (2000). *Die Geistige Mobilmachung. Die Deutschen Intellektuellen un der Erste Weltkrieg. Ein Versuch*. Berlin: A. Fest.

⁹ A "Au-dessus de la mêlée" (15 de setembre del 1914), Roland escriu: "Des combats singuliers se livrent entre les métaphysiciens, les poètes, les historiens. Eucken contre Bergson, Hauptmann contre Maeterlinck, Rolland contre Hauptmann, Wells contre Bernard Shaw. Kipling et d'Annunzio, Dehmel et de Régnier chantent des hymnes de guerre. Barrés et Maeterlinck entonnent des péans de haine. Entre une fugue de Bach et l'orgue bruissant : *Deutschland über Alles!* le vieux philosophe Wundt, âgé de quatre-vingt-deux ans, appelle de sa voix cassée les étudiants de Leipzig à la « guerre sacrée ». Et tous, les uns aux autres, se lancent le nom de « barbares ». L'Académie des sciences morales de Paris déclare, par la voix de son président, Bergson, que « la lutte engagée contre l'Allemagne est la lutte même de la civilisation contre la barbarie ». L'histoire allemande, par la bouche de Karl Lamprecht, répond que « la guerre est engagée entre le germanisme et la barbarie, et que les combats présents sont la suite logique de ceux que l'Allemagne a livrés, au cours des siècles, contre les Huns et contre les Turcs. » La science, après l'histoire, descendant dans la lice, proclame, avec E. Perrier, directeur du Muséum, membre de l'Académie des Sciences, que les Prussiens n'appartiennent pas à la race aryenne, qu'ils descendent en droite ligne des hommes de l'âge de pierre appelés Allophytes, et que « le crâne moderne dont la base, reflet de la vigueur des appétits, rappelle le mieux le crâne de l'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints,

Wilamowitz-Moellendorf (1848-1931) va publicar als principals diaris una proclama titulada *Aufruf an die Kulturwelt* [Crida al món civilitzat] signada per 93 intel·lectuals alemanys, argumentant la legitimitat de la invasió de Bèlgica¹⁰. Poc després, de la mà del mateix Wilamowitz, aquest cop acompanyat de 3016 signatures, apareixeria el document programàtic de l'ideari nacionalista bèl·lic, *l'Erklärung des Hochschullehrer des Deutschen Reiches* [Declaració dels professors universitaris de l'Imperi Alemany] com a "contribució de la filosofia alemanya a la primer guerra mundial", mostrant la seva voluntat de "no callar allà on parlen les armes". Això era la defensa de la *Kultur* contra la *civilisation* occidental, perquè el que suposadament estava en joc era l'hegemonia de la construcció europea sobre bases nacionals que no eren homogènies sinó contradictòries —la vertebració del futur d'Europa, en suma. Així, Alemanya tenia una vocació universal que era, en realitat, un deure per aconseguir davant de tota la humanitat.

Però un altre cop és el concepte d'estat el que és a la palestra, perquè l'estat [*Staat*] és la base d'un ordre [*Ordnung*] que no es correspon exactament amb el concepte de llibertat negativa o positiva pròpia de la tradició liberal anglesa i nord-americana. La llibertat és entesa aquí com a compliment i realització plena dels llaços amb els propis compatriotes, coreligionaris, companys, veïns i familiars. És una llibertat, doncs, focalitzada en les relacions que vinculen l'individu amb el seu entorn i la comunitat de llengua, cultura i fe. *Ordnung* vol dir responsabilitat i compliment del deure, que no solament és formal respecte de la legalitat normativa vigent, sinó que és entès des d'un punt de vista més substantiu. El compromís, en definitiva, de cada membre individual del cos orgànic de la nació amb la resta; però, parlant en plata, *Ordnung* vol dir obediència, lleialtat i lligam polític amb l'autoritat regnant, primer, i amb l'*status quo* que el representa, després. El seu significat no és equivalent a la idea britànica de *community* o de *civil society*, i encara menys a la de *liberté, égalité, fraternité* que fou el lema de la Revolució Francesa i que va desenvolupar Napoleó al Codi Civil de 1804. A Alemanya, ens trobem a mig camí entre el súbdit i el ciutadà.

La *mobilització espiritual* dels intel·lectuals germànics expressava també la renovació del lligam històric amb aquesta realitat política i cultural, que era considerada superior a la volàtil abstracció de la *citoyenneté* francesa. Tant els representants de la generació més madura —Werner Sombart (1863-1941), Friedrich Meinecke (1862-1954), Ernst Troelsch (1865-1923), entre d'altres— com un jove Thomas Mann (1885-1955) van fer pinya en la defensa del model germànic.

Max Scheler (1874-1928) i Paul Natorp (1854-1924) van produir específicament el que podríem dir-ne "filosofies de la guerra".¹¹ Des de la fenomenologia, Scheler escriví amb

est celui du prince de Bismarck. " "Au-dessus de la mêlée", *Au-dessus de la mêlée*, Librairie Paul Ollendorff, 1915 (pp. 21-38), p. 24. Cfr. també, *Journal de Genève*, supplément, 22 septembre 1914.

¹⁰ Hi havia entre els qui van signar els Premis Nobel de 1908 Paul Ehrlich (Medicina) i el filòsof Rudolf Christoph Eucken (Literatura), a més de Max Plank, que el guanyaria el 1918 (Física). Hi trobem també personalitats com el biòleg Ernst Haeckel, els també filòsofs Alois Riehl i Wilhelm Windelband, el psicòleg Wilhelm Wundt i els artistes Max Klinger i Max Liebermann. Era normal, donada la virulent contundència de l'escrit, que el signessin els vells juristes de la jurisprudència conceptual de l'època de Bismarck, com Paul Laband, que encara vivia, i Franz von Liszt. Cal esmentar que al 1921, seixanta d'ells s'havien desdit del que van signar.

¹¹ Cfr. Sebastian H. Luft, "Germany's Metaphysical War: Reflections on War by Two Representatives of German Philosophy: Max Scheler and Paul Natorp", http://www.erster-weltkrieg.elio-online.de/site/lang_de-DE/ItemID_208/mid_12122/40208738/default.aspx

celeritat un volum de quatre-centes cinquanta pàgines titulat *Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg* (1915) [*El geni de la guerra i la guerra alemanya*], on atacava la “còmoda” concepció britànica de la cultura. La *disposició* als extrems, al sacrifici, és el que pot dur als pobles a exterioritzar la seva *essència*. Diguem de pas que per això la neutralitat no és adequada: perquè evita el desplegament de l'autèntica essència del poble per a convertir-lo en nació. I ja posats, només Alemanya, com a nació arribava al grau de consciència que permetia accedir a la superioritat moral de conduir les altres nacions cap a la veritat moral de l'essència col·lectiva.

També des del neokantisme de Marburg, Paul Natorp es decantava per la “vocació” germànica a *Deutscher Weltberuf. Geschichtsphilosophische Richtlinien* (1918) [*La vocació alemanya. Guies per a la història de la filosofia, obra en dos volums: I. Les èpoques espirituals del món. II. L'ànima dels alemanys*] on discutia l'“irracionalisme” de Scheler bo i intentant salvar el seu nucli racional. Es a dir, el desplegament de la raó en la història pot ser reconstruïda també des dels seus aspectes més pràctics i teleològics. Des d'aquest punt de vista, la guerra no és l'experiència que cal reconstruir, sinó que és ella mateixa un símptoma, un signe visible de la *crisis* de la humanitat embrancada en una guerra global. Cal dir que Natorp no pertanyia a cap moviment de dreta: era socialista. Veia la guerra com a externa a la raó que calia imposar en la història i, per tant, una oportunitat interna per acabar amb el vell sistema polític guillermí i, més globalment, amb les desigualtats del capitalisme. La filosofia alemanya de la cultura havia de treure'n l'entrellat. Els alemanys eren constructors de cultura, d'aquesta tríade d'*economia, justícia i pedagogia* en què consistia el seu “idealisme social”.

Des d'un punt de vista més conservador, la filosofia de la història de Friedrich Meinecke ho enuncïava així: “la llibertat pressuposa la seva incardinació en una totalitat més àmplia, ja que en el món modern la llibertat té en l'Estat el pressupòsit de la seva existència”.¹² Per això la cohesió de totes les forces socials —incloses les de la classe treballadora— es produeix de forma natural quan l'estat és en perill.

Des d'aquesta perspectiva, l'esclat de la guerra del 14 era vist com una continuació de la resistència francesa a la pèrdua de l'Alsàcia i la Lorena el 1870 i, en el fons, com una continuació natural de la concentració de poder que s'havia començat a produir amb la transformació unificadora de Prússia en Alemanya el 1871. Així la *lògica de l'estat-nació* s'estenia a Europa: era natural que Prússia concentrés el foc, com un soplet, de la preeminència prussiana pel damunt de la desfeta de l'Imperi Austrohongarès; i era natural que Alemanya aglutinés Europa al seu entorn. Afirmar el contrari seria negar la realitat, alimentar una ficció que portaria conseqüències negatives per a tothom.

Fins i tot les veus crítiques de Georg Simmel¹³ (1858-1918) i de Max Weber (1864-1920) van sucumbir en un principi a aquesta visió del conflicte, transfigurat ara en dialèctica de la cultura. La guerra tindria un paper purificador per a les contradiccions de la societat moderna, un foc nou per a començar una època on la reconciliació interna

¹² Ferdinand Meinecke, “Die Reform des preussischen Wahlrechts”, citat a S. Giacometti, “Introduzione”, Georg Simmel, *Sulla Guerra*, Armando Ed., Roma, 2003.

¹³ Simmel va interpretar la guerra des de la dialèctica del conflicte al 1914, però al 1915 deïa coses com per exemple que si ell fos francès voldria que guanyés França. No fou dels que es deixà dur per la superioritat germànica, degut que les anàlisis econòmiques ja indicaven que la nova potència amb qui comparar-se eren els Estats Units.

entre les distintes classes socials seria com la llevadura de la cohesió europea. El títol d'un article de Simmel de 1915 era *Werde was du bist*, la màxima de Píndar "arriba a ser qui ets" en clau germànica.¹⁴ Scheler solia citar la d'Heràclit, *pólemos patèr pantôn*, la guerra és l'origen de totes les coses.

4. La guerra, des d'una altra perspectiva

Ja que la guerra existeix, cal assumir-la. Fou aquesta concepció de la guerra com a judici suprem, com a judici de Déu, com a ordalia de la cultura europea la que es va esmicolar a les batalles del Marne i de Verdun. La guerra mecanitzada, la guerra *massiva* de tancs i de trinxeres no feia sinó aplicar els avenços tècnics de la industrialització i, des del punt de vista militar, aprofitar l'experiència adquirida més que no pas en el llunyà 1870 —encara que fos aquesta la que perdurava en les consciències— en les guerres colonials de les potències europees a l'Àfrica i a l'Orient Mitjà. Penso que hi hagué un aspecte decididament colonial en el militarisme de l'època. És indestruïble de l'imperialisme de les potències europees.

Deixin-me recordar quan en un dels meus primers articles, ara ja fa més de trenta anys, al 1982, vaig adonar-me amb sorpresa que els manuals d'entrenament militar que contenien un llenguatge més violent no eren precisament els alemanys, obsedits per la idea de l'ordre de conjunt, sinó els francesos, que intentaven imposar internament una jerarquia fèrria i una disciplina individual que no es deturava en el càstig físic. El màxim enemic de l'oficial, venien a dir, no és pròpiament l'adversari exterior (el qual més o menys pot ser tractat com un igual en les armes) sinó el subordinat, el soldat, que pot fer perillar les operacions perquè es rebel·la i no encaixa en el disseny de campanya. L'enemic de l'oficial és el soldat de tropa.¹⁵

Verdun fou un trist escenari per aquest *dictum*. Ian Ousby, en el seu estudi sobre les vies que van dur a la batalla, cita al general de l'estat major Mangin: "Senyors, atacarem demà":

Mataran a tots els de la primera onada.
També als de la segona.
I als de la tercera.
Alguns pocs homes de la quarta assoliran el seu objectiu.
La cinquena onada guanyarà la posició.
Gràcies, senyors.¹⁶

¹⁴ "Aber es scheint das Schicksal des Menschen zu sein, dass er nicht von selbst, in der Ruhe selbstgenügsamen Wachstums, das werde, was er seinem tiefsten, sinngemässen Sein nach schon ist; sondern dass es, mehr als zu irgendeinem äusseren Gewinne, des Kampfes, der Not, der Gefahr bedarf, damit er sich selbst finde". (*Werde was du bist*, 1915). [Però sembla que el destí de l'home no sigui esdevenir per si mateix, en la calma d'un creixement autosatisfet, el que és segons el seu ésser més profund, sinó que necessiti, més que no pas qualsevol guany extern, de la lluita, de la carència, del perill, per a trobar-se a si mateix"]. Vegeu Esteban Vernik, "Georg Simmel y la idea de nación. Una conversación con Otthein Rammstedt", REIS 137, enero-marzo 2012, pp. 151-162

¹⁵ P. Casanovas, "El Soldat i el Ciutadà. Ordenació de textos militars (1866-1932)", *Mientras Tanto*, n.18: 123-149, 1984, pp. 123-150.

¹⁶ Ian Ousby, *The road to Verdun*, Pimlico, London, 2003, p. 214.

Cal dir que aquesta fredor que venia de l'experiència dels fronts africans, i que encara es va repetir després a la Guerra d'Algèria quaranta anys després, reflectia no solament el sentit de casta militar, sinó també el sentit de classe.¹⁷ A Verdun, com escriuria Drieu la Rochelle a *Le lieutenant des tirailleurs* (1932) [*El tinent de l'infanteria colonial*] es va "perdre el sentit del que és humà". Van morir-hi entre 700.000 i 900.000 homes, segons les estimacions. El gas i els obusos van ser letals. Al final no es lluitava sobre terra, sinó sobre una massa de fang, carn i sang podrides (Fig. 2).

Fig.2. (i) Soldats francesos del Regiment 87, 6a Divisió, Côte 304, nord-oest de Verdun, 1916. Font: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/French_87th_Regiment_Cote_34_Verdun_1916.jpg ; (ii) Côte 304, *Le Mort Homme*. Font: <http://sidneyroundwood.blogspot.com.au/2013/04/the-verdun-project-price-of-glory-by.html> .

Certament, hi va haver al segle XX massacres pitjors tant de soldats com de la població civil. Però em sembla que hi va haver quatre factors que van fer de 1916-1917 uns anys especials: (i) per primer cop hi hagué un cobriment gràfic de la guerra que va arribar a tots els recons, incloses les llars individuals (com aquesta exposició del Jordi i l'Àngels ha sabut mostrar de forma molt senzilla i intel·ligent amb les postals privades); (ii) es lliurava als escenaris del cor d'Europa; (iii) al final de la guerra coincidí amb la revolució russa —*cette lueur qui vient de l'Est*, en mots de Romain Rolland—, un fet que concità totes les esperances, però un fet violent al capdavant; (iv) dels tres punts anteriors es va desprendre un desinflament del nacionalisme i un descrèdit de la política que es deixaria sentir en la pau dels anys vint.

Aquest darrer punt mereix comentari, perquè no és de per si evident. Deixaré de banda de moment l'impacte de la revolució. Si ens fixem en els actors polítics de la tercera República (1870-1940) veurem, ara com abans, que es tractava dels mateixos caps amb diferents barrets. Aristide Briand (1862-1932), e.g., entre 1906 i 1932 va ocupar 25 carteres diferents; va ser 11 vegades Primer Ministre i 17 vegades Ministre d'Exteriors,

¹⁷ Vaig tractar el tema de la relació entre dandisme i classe social en aquesta època a P. Casanovas, "Pau Maria Turull Fournols i la Societat de Nacions", J. Monserrat i P. Casanovas (eds.) *Pensament i Filosofia a Catalunya (1924-1939)*, vol. 2, 2003, pp. 49-71.

i alguns cops ho fou conjuntament. Dels 561 homes que van ocupar carteres ministerials durant el temps que durà la República, 103 ho van repetir dues, 71 tres, i 122, quatre vegades.¹⁸

A Alemanya, la situació era certament molt distinta i més dura, perquè fou la derrotada, i a més perquè la lluita continuà als carrers amb la desfeta del moviment espartaquista i l'assassinat de Rosa Luxembourg (1871-1919) i Karl Liebknecht (1871-1919), però va dur a resultats encara més greus. La República de Weimar (1919-1933) i l'adveniment per primer cop d'una democràcia parlamentària foren una prima pell sobre la ferida oberta. I una pell que no va acabar de quallar. La República tingué disset governs en quinze anys i, com és sabut, la seva inestabilitat econòmica i social, al 1923, 1925 i, especialment després de 1929, va dur a l'ascens del totalitarisme nacionalsocialista. Però el que vull destacar aquí és que la permanència aquest cop, dels mateixos funcionaris, jutges i professors universitaris d'abans de la guerra va representar també un factor d'inestabilitat i, més que descrèdit, de refús *avant la lettre* del sistema polític.

Aquests professors universitaris funcionaris de l'estat no es creien la República. Eren *Vernunftrepublikaniker*, republicans més per raó que per convicció, i a més, aclaparats per la injustícia del tractat de Versalles i per la pèrdua de territori que implicava la redistribució de fronteres. Citem un altre cop Meineke, ara el 7 de maig del 1933 en una carta al seu amic Walter Lenel, just després de la victòria nacionalsocialista: "El poble alemany no estava en realitat madur per a la democràcia parlamentària, especialment sota la pressió de la pau de Versalles. M'ho he dit a mi mateix en secret des del principi". I encara en el seu darrer llibre, *La catàstrofe alemanya* (1946) després de la desfeta final, com recorda Peter Gay, Meineke assumeix que Alemanya era l'única nació capaç d'haver-se pres seriosament la dita de Shelley: *els poetes són els desconeguts legisladors del món*.¹⁹ Tornaré sobre aquest punt al final.

5. Filosofia político-jurídica d'entreguerres

A Anglaterra, no es donaven aquestes circumstàncies. Legisladors i poetes, política i filosofia se situaven en dipòsits estancs, cadascú a casa seva.

L'arrel metafísica de la teoria de l'estat i la seva responsabilitat davant del conflicte fou enunciada per Leonard T. Hobhouse (1864-1929) a *Metaphysical Theory of the State* (1918). Hobhouse atacava les restes d'idealisme germànic presents a Oxford i Cambridge, notablement l'obra basada en Hegel de Bernard Bosanquet (1848-1923), Henry Jones (1852-1922) i John H. Muirhead (1857-1940). Avui encara, els autors de l'anomenat "idealisme britànic" són autors oblidats. Un pensador de primera línia, John Dewey (1859-1952), havia escrit ja al començament de la guerra *German Philosophy and Politics* (1915), on passava comptes amb el seu propi passat hegelian.

¹⁸ Ousby, op. cit. p. 129.

¹⁹ Peter Gay, *La cultura de Weimar. La inclusión de lo excluido* (1968), Barcelona, Argos Vergara, 1984, pp. 33 i 77.

John Morrow sosté que l'abandó de la filosofia idealista fou generacional²⁰: els filòsofs britànics dels anys vint i trenta van estar més interessats a elaborar una filosofia del llenguatge, i a temes de matemàtica, lògica i epistemologia basades en el marc analític de la filosofia que no pas a reviuire una obsoleta metafísica de l'estat. És la filosofia de Bertrand Russell (1872-1970), Alfred North Whitehead (1861-1947) i George E. Moore (1893-1958). S'haurà d'esperar a la restauració del pensament imperativista de Jeremy Bentham (1748-1832) i John Austin (1790-1859) per part de Herbert L. A. Hart (1807-1992), ja després de la II Guerra Mundial, per a tenir a Anglaterra una filosofia jurídica i una teoria del dret amb arrels liberals pròpies.

Però també hi havia un evident recel cap a les conseqüències pràctiques de la metafísica alemanya, tal i com expressava clarament el pragmatisme —o “nou realisme”— del deixeble de William James i president de la Divisió Est de la *American Philosophical Association* Ralph Barton Perry (1876-1957) en les seves conferències durant la guerra (publicades al 1918): era una guerra de civilització, el món no seria igual després, i calia estar previnguts perquè Alemanya podia tornar-hi.²¹ El recel, o la por dels aliats, va dur a l'establiment de la Societat de Nacions (1919-1946), després dels Pactes de Versalles i de Saint Germain, a partir dels famosos catorze punts del President nord-americà i antic professor de dret de Princeton, Woodrow Wilson (1856-1924).

Però, mentrestant, a Àustria i Alemanya s'obria el període convuls d'entreguerres, un període paradoxalment d'una gran efervescència intel·lectual, com ha estat assenyalat tantes vegades en la literatura especialitzada. L'abast d'aquestes idees estètiques, econòmiques, polítiques i socials, arriba fins els nostres dies, i no podem dir que s'hagi tancat encara.

En teoria del coneixement i en filosofia de la ciència i de la lògica, hi trobem els corrents i els grans noms que duren a la reflexió filosòfica de tot el segle: el fisicalisme de Rudolf Carnap (1891-1970) (Cercle de Viena, 1929), l'axiomatització de la geometria de David Hilbert (1862-1943), i a Cambridge, amb Russell, la formulació de la veritat lògica continguda en el *Tractatus Logico-Philosophicus* (1922) de Ludwig Wittgenstein (1889-1951). A Göttingen, Hilbert ensenyava juntament amb un altre filòsof i matemàtic que fou de fet la figura dominant de 1900 a 1930, Edmund Husserl (1859-1938), pare de la fenomenologia i mestre de figures dominants en el període immediatament posterior, com Martin Heidegger (1889-1976), amb qui tingué al final

²⁰ John Morrow, “British Idealism, ‘German Philosophy’ and the First World War”, *Australian Journal of Politics & History*, 28 (3): 380-390, December 1982.

²¹ “Hom ha dit als soldats francesos que havien de parlar amb els alemanys a trets. Estic completament d'acord amb aquesta manera de parlar. La cosa més important en aquests moments és que hi hagi quantes més converses millor d'aquesta mena. Les bales han de tenir prioritat sobre qualsevol tipus de mercaderia exportada Europa Central. No ho dic perquè jo sigui algú especialment assedegat de sang. Dic això que en la meua opinió estem en un gran perill, i que només ens salvarem a nosaltres mateixos amb un esforç suprem i conjunt. Pel que sabem, l'enemic té tant un poder militar com un prestigi superiors als que tenia en començar la guerra. El botí és sobretot seu. Just en el moment actual sembla que estem en una espècie de tràngol, enganyats per aquest estrany miratge de pau que ens ha enganyat i ens ha desarmat una dotzena de vegades o més en els últims quatre anys. Demà o demà passat ens despertarem i ens trobarem amb què Alemanya ha fet un altre d'aquestes terribles investides en el punt més feble en les línies que l'encerclen. Pot ser a la Mesopotàmia o a Salònica, a Itàlia o en el front occidental. No ho sabem, i no ho podem saber. Quan passi desesperarem de la pau tant cegament i sense justificació com ara l'esperem.” Ralph Barton Perry, *The Present Conflict of Ideals: A Study of the Philosophical Background of the World War*, (1918), New York: Longmans, Green & Co.

una turmentosa relació després de la publicació de *Sein und Zeit* (1927) i que aquest s'afiliés al partit nacionalsocialista.

En filosofia política i en teoria del dret, els avenços estan encara lligats no a la filosofia de la ciència que acabo d'esmentar, sinó al neokantisme, neohegelianisme i a la fenomenologia. Carnap i Wittgenstein encara trigaran una mica a fer notar la seva influència, a la segona part del segle.

En teoria i filosofia del dret, per a dir-ho d'una vegada, eclosionen les idees que venien de la reunificació alemanya i la Constitució de 1871 i que ara es transformen per a donar lloc a la Constitució de Weimar de 1919, redactada per Ugo Preuss (1860-1925), i la Constitució d'Àustria de 1920, redactada per una altra figura gegant en el panorama del segle XX, el jurista de l'Escola de Viena Hans Kelsen (1881-1973). Tant un com l'altre eren jueus, i no són representatius dels juristes en dret públic de l'època.²²

Michael Stolleis identifica tres factors que expliquen com els més o menys cent professors de l'Associació Alemanya de Dret Públic es van seguir connectant amb el passat jurídic: (i) la pressuposició que la República com a entitat jurídica era idèntica amb el Reich del 1871; (ii) la opinió majoritària que l'estat i les formes de govern havien de mantenir-se separats; (iii) la perspectiva metodològica convencional que la jurisprudència –en el sentit teòric– derivava el seu caràcter científic del seu objecte específic centrat en el dret i les formes “lògiques” de raonament.²³

La majoria de juristes es consideraven apolítics i positivistes. No van veure que passar de la sobirania basada en l'estat a la sobirania popular (com volia Preuss) tenia implicacions profundes. Però tot i així, sempre he pensat que van crear entre tots una matriu de pensament que buscava la *integració* del social, la resolució de les tensions i la solució dels conflictes, no d'una forma social, sinó jurídica (Kelsen) o jurídicopolítica (Schmitt). Això és, l'elaboració d'una cosmologia jurídica igualment tancada en si mateixa on el llenguatge a emprar era el normatiu i/o el de la filosofia política centrada en el poder, però no el de les ciències socials empíriques.²⁴

La “puresa” del mètode de Kelsen i el “decisionisme” del de Schmitt, per a posar els dos extrems més coneguts, es troben en aquest punt: el dret públic i les formes jurídiques proporcionen el marc on tractar tots els problemes fundacionals de la societat alemanya després del canvi de règim. I més enllà, situen la cosmologia jurídica com una explicació del social on tots dos pressuposen que la societat constitueix una escala de grups socials en conflicte que busquen el poder. La totalitat formal kelseniana, basada en la *Grundnorm*, o la schmittiana, situada en la decisió del sobirà (aquell que pot declarar l'estat d'excepció) només són una cara o creu política. La filosofia de base té un sòl comú que havia de ser resolt. L'un es decantà pel neokantisme i pel coneixement (empíric i formal) oposat a la teogonia o a la revelació. L'altre, en canvi, es girà cap als problemes de la construcció teològica. En Schmitt la relació és directa: els problemes de

²² En són alguns: Conrad Bornak, Richardt Schmidt, Robert Piloty, Carl Sartorius, Gerhard Anschütz, Heinrich Triepel, Fritz Stier-Somlo, Richard Thoma, Walter Schücking, Erich Kaufmann, Hans Newiasky, Rudolf von Lau, Rudolf Smend, Friedrich Giese, Otto Koellreutter, Walter Jellinek, Carl Bilfinger, Fritz Marschall von Bierberstein, Hans Liebermann, Ottmar Bühler, Heinrich Triepel... Cfr. Michael Stolleis, *A History of Public Law in Germany* (1914-1945), Oxford University Press.

²³ Michael Stolleis, op. cit. p. 24.

²⁴ He tractat aquest punt de trobada entre Kelsen i Schmitt a P. Casanovas, *Gènesi del pensament jurídic contemporani*, Ed. Proa, Barcelona, 1996.

la teoria del dret rau en la “teologia política” de la construcció de l’església (o comunitat de fidels) entesa com a comunitat política. Però fins i tot Kelsen va haver d’escriure als anys seixanta sobre l’asimetria de ciència i religió en un llibre que finalment no publicà i que titulà *Secular religion* [*Religió Secular*] (editat molt més tard, al 2012), on intentava rebatre no solament Schmitt, sinó les tesis d’Eric Voegelin (1905-1985), un altre dels filòsofs de l’època absorbit en la patristica cristiana.²⁵

6. Violència i redempció

A aquesta obsessió per l’ordre i la totalitat trobem una tendència i fascinació equivalents pel desordre, la destrucció, la malaltia —e.g. en Gottfried Benn (1886-1956)—, el dolor i la mort. Al poema *Der Krieg* [*La guerra*] (1911), el malaguanyat poeta Georg Heym (1887-1912) mostrava ja la fascinació que seria una constant en l’expressionisme posterior:

I va començar a ballar per les muntanyes
Cridant: guerrers, tots a fora i avall!
I ressona com un tambor en moure el seu cap negre
la cadena de mil cranis penjants.

D’aquí la idea i la voluntat de rescabament, d’assolir un equilibri i una pau al capdavant impossible en la tensió dels contraris que hi ha en l’obra de Georg Trakl (1887-1914), i especialment en la del que fou el cap visible de la renovació de la poesia alemanya, Stefan George (1868-1933). Però, paradoxalment, i cal reflexionar-hi dos cops per a entendre-ho, George no es va mostrar partidari de la guerra, i aquest fet el va fer topar amb un entorn marcadament pro-bèl·lic. Tal i com relata Marianne Weber en la biografia del seu marit, el desacord sobre aquest punt va estroncar la incipient amistat entre el poeta i Max Weber.²⁶ George va anticipar el desastre posterior en un poema de 1917, publicat originalment en la revista que havia fundat, *Blätter für die Kunst*, que després fou inclòs en el recull *Das neue Reich* (1927):

És que no tens ulls per al sacrifici sense mesura de les víctimes,
en virtut de la totalitat? Els comentaris sobren.
El treball fora del deure és sempre opac
I les víctimes no s’aixecaran a la seva hora.
Les multituds tenen el seu valor, però sense fins, no formen símbols,
No tenen memòria. ¿Es pregunten mai sobre els Mitjans?
S’uneixen en parloteig i caritat —
La humanitat —i després es donen un monstruós bany de sang.
A la saliva del festeig més baix segueix
El fang del vil greuge... i fins i tot el que es torna salvatge

²⁵ H. Kelsen, *Secular Religion*, Springer Verlag, Dordrecht, Berlin, 2010.

²⁶ Marianne Weber, *Max Weber. Una biografia* (1927), Ed. Alfons el Magànim, Generalitat Valenciana, 1995, p. 635 i ss.

S'arrauliria com una pilota si el futur
li mostrés el seu horror de cara.²⁷

Al meu entendre, Weber va captar molt bé el significat de l'actitud de George, mentre no la va saber interpretar al mateix temps. De forma incomprensible per a ell, el poeta demanava una *redempció* que el duia a una posició contemplativa, a una ataràxia grega llunyana i distant, força incompatible amb la filosofia de l'acció i el racionalisme de Weber i de la majoria de representants del neokantisme i la fenomenologia. “Redempció, de què? —es preguntava en una anotació de 9 de maig del 1910, després de llegir *El sèptim anell*— Em sembla que com a únic objectiu positiu queda només l'ànima d'*autodivinització*, de gaudi immediat del diví en la pròpia ànima”.²⁸

A mi em sembla, en canvi, que George apuntava, més enllà del conflicte, al sentiment compartit més tard per molts dels qui van anar al front i van retornar a la recerca de si mateixos en l'experiència religiosa, més enllà de les paraules. Alguna cosa així com l'esgotament del llenguatge i del significat, el reconeixement dels seus límits, com va escriure Wittgenstein. Aquests límits podien prendre la forma abstracta de la matemàtica, però podien també endinsar-se en la mística transcendental “del que no es pot dir”.

Els diaris de guerra de Ludwig Wittgenstein són força reveladors. *Gott mit mir! Nur dem Eigenen Geist leben, und alles Gott überlassen*. Lliurar-se només al propi esperit i deixar-ho tot en mans de Déu.²⁹ Un Wittgenstein de vint-i-cinc anys llegeix Tolstoi i Emerson, buscant enfortir l'esperit. Rep una postal de Trakl quan aquest ja és mort a l'hospital. És un diari en sentit estricte, xifrat, sense anotacions tècniques o filosòfiques. Estrictament personal: busca resistir, fer-se transparent a si mateix, amb l'ajut de Déu, que és l'*alter ego* del diari. Aquest tret és més acusat quan és traslladat al front i l'enemic no és la mort, sinó l'embrutiment, la crueltat humana.

La teologia, a l'àrea germànica, sempre havia estat important. Però ara s'empelta amb les bases de la de la fenomenologia i amb l'estructura de la comunitat que fonamentava la constitució, el dret i la convivència. Molts estudiants de Husserl es van convertir al cristianisme. Adolf Reynach (1884–1917) i la seva esposa es convertiren al protestantisme. Dietrich von Hildebrand (1889–1977) i Edith Stein (1891–1942), infermera durant la guerra, abraçaren un catolicisme radical. És a partir d'aquest espiritualisme directament confrontat amb l'experiència de la violència com hauríem d'entendre l'obra i el gir conservador dels futurs papes Karol Wojtyła (1920–2005) i Joseph Ratzinger (1927–), tots dos teòlegs.

²⁷ El poema original fa així: “Fehlt dir der blick für solch ein maß von opfern // Und kraft der allheit? Diese sind auch drüben // Das nötige werk der pflicht bleibt stumpf und glanzlos Und opfer steigt nicht in verruchter zeit. // Menge ist wert o doch ziellos o schafft kein sinnbild o Hat kein gedächtnis - Was fragt sich der Weise? // Sie troff im schwatz von wohlfaht o menschlichkeit Und hebt nun an das greulichste gemetzel // Nach speichel niedrigster umwerbung: geifer // Gemeinsten schimpfs! .. und was sich eben hetzt // Umkröche sich geschmiegt wenn sich erhöbe // Furchtbar vor ihm das künftige gesicht.”

²⁸ Marianne Weber, *ibid.* op. cit. p. 640.

²⁹ Anotació del 30 de novembre del 1914. Les invocacions apareixen pràcticament al final de cada anotació del diari. Vid. en alemany i català., Ludwig Wittgenstein, *Diaris Secrets. La part xifrada dels Gnmundener Notizbücher* I i II. Ed. de Wilhelm Baum, *Saber* n. 5, setembre/octubre 1985, pp. 32–52, *Saber* n. 6, novembre/desembre 1985, pp. 30–42.

Quan parlo d'espiritualisme, no em refereixo al predicament públic de la teologia protestant, lligada als professors universitaris. Em refereixo en canvi a l'experiència transcendent privada, però múltiple, dels qui van tenir l'experiència de la guerra. El filòsof jueu Jacob Taubes (1923-1987) remarca, no sense acidesa, que:

“en la primera guerra mundial s'enfonsà la síntesi del protestantisme cultural, en la qual tant havien participat també els jueus alemanys. [...] En les trinxeres de França, Macedònia i Rússia va trobar el seu abrupte final aquella comprensió harmonitzadora del món, de Déu i de l'home, aquella època fundacional on tot anava essent cada cop millor i més gran. [...] És un tema apassionant aquest de la reacció de la teologia alemanya davant l'experiència de la primera guerra mundial. Els grans professors, que eren aleshores com déus, Martin Rade i Adolf von Harnack, van perdre la seva influència, que es va esfondrar com un castell de cartes. [...] I la gent va veure que no eren sinó funcionaris prussians.”³⁰

Les trinxeres van produir l'efecte catàrtic que no havia produït la cultura oficial. Franz Rosenzweig (1886-1929), que havia pensat també a convertir-se al cristianisme, va retornar en canvi al judaisme original. Escriví *Der Stern der Erlösung* [L'Estrella de la redempció] al front, justament en postals privades que la seva mare va reunir i relligar per a poder-ne extreure el llibre, publicat el 1921.³¹ Aquest tipus d'espiritualitat, ja sigui catòlica, protestant o jueva, no és “de càtedra”, i té poc a veure amb l'actitud dels *Vernunftrepublikaner*.

Acabaré la meva conferència amb aquesta observació. La violència encetada amb la guerra del 1914 va polaritzar les consciències. El que va succeir després en filosofia, especialment en filosofia moral i política, ve marcat per la pèrdua de la innocència, la confrontació directa amb el que després de l'holocaust ja es va denominar “el problema del mal”, un vell conegut de la teologia paulina. A partir d'aquí, la cosmologia, les concepcions del món, van ser híbrides, com híbrida és la teoria del dret i de l'estat, embarcada en un fonament ètic de la política que sustenta encara la teoria de la democràcia. O, per parlar amb els juristes contemporanis, l'estat de dret, un estat la pretensió global del qual no s'entén sense les experiències de la primera i de la segona guerra mundials.

La segona clou de fet la primera. Va caldre l'Holocaust i acabar d'apurar la copa fins el final per a que es produís la reacció. La ONU va succeir a la Societat de Nacions. Els filòsofs van retornar als problemes fonamentals de l'ètica i la política, sense acabar el diàleg encetat des dels grecs.

El filòsof noruec Arne Naess (1912-2009) és conegut avui pel seu pacifisme i pel concepte d'ecologia profunda (*deep ecology*). És menys conegut que esmerçà diversos anys per a produir després de la guerra els materials de la UNESCO per a la Carta de Drets Humans de les Nacions Unides del 1948. L'any 1951 aparegué un volum molt gruixut, una enquesta de filosofia política on encabir-hi el pensament pràctic de la incipient democràcia global, *Democracy in a World of Tensions*. Hi col·laboraren més de sis-cents intel·lectuals i filòsofs, de totes les tendències. Només per a descobrir les noves tensions de la guerra freda i que les posicions dels filòsofs marxistes i liberals eren irreconciliables.³²

³⁰ Jacob Taubes, *La teología política de Pablo* (1987), Ed. Trotta, Madrid, 2007, pp. 76-77.

³¹ Ibid. p. 78.

³² Naess, decebut, descobria “how even outstanding experts are apt to treat complex historical, linguistic, and philosophical issues as if there were only a choice between a true account and a definite analysis on

Encara vivim en aquest món híbrid, on ja no és possible mantenir posicions absolutes. Ni la violència ni la redempció ens serveixen. Es com si diguéssim: disculpeu-nos, fem el que podem.

Moltes gràcies.

the one hand and a heap of crude misrepresentations and deliberate distortions on the other.” Naess, A.; Rokkan, S. (1951). “Analytical Survey of Agreements and Disagreements”, *Democracy in a World of Tensions: A Symposium Prepared by UNESCO*, Edited by Richard McKeon, with the assistance of Stein Rokkan. Chicago: The University of Chicago Press, 1951, p. 470.